

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014

HIRD-KVINNEN: – Jeg var en slags speiderleder, sier NS-kvinnen Tulla Hartmark som var riksleder for den såkalte småhirden. Her (i folkedrakt L.h.) på besøk hos Vidkun og Maria Quisling på Gimle i 1943 sammen med en gruppe hirdpiker.

NAZI-OFFERET: Arne Moi slapp så vidt fra sitt fangeopphold i Tyskland med livet i behold. Han har bare forakt til overs for tyskerens norske medloper som fremdeles ikke vil erkjenne sitt ansvar. FOTO: KJELL INGE SOREIDE

De er jevngamle og har levd det meste av sine liv i samme nærmiljø. Men like gjerne kunne de ha sittet på hver sin klode, motstandsmann og nazi-offer Arne Moi og NS-kvinnen Tulla Hartmark.

Nazi-offerret og NS-kvinnen

Okkupasjonsprosjektet

Prosjektet «Norge under okkupasjonen» er et rent intervjuprosjekt som de siste tre år har samlet inn overvintre-skildringer fra norsk krigstid. Det dreier seg ikke bare om heltemot, svik, fengsel og død, men også om alminnelige levekår i okkupasjonsnorge.

Arbeidet har fått støtte fra blant andre Krikk-, utdannings-, og forskningsdepartementet, fra fylkeskommuner og private institusjoner. Det omfatter foto og tekst, lyd, video og film. Råmaterialet skal overlates Nasjonalbiblioteket og andre institusjoner med henblikk på skolebruk og fremtidig forskning.

Hittil er 32 sentrale representanter for motstandsbevegelsen og 18 NS-folk intervjuet på video.

DAG PEDERSEN

De to motpolene fra krigens dager er blant hundrevis av nordmenn som har gjenfortalt sine opplevelser til prosjektet «Norge under okkupasjonen».

De var øyenvitner, og derfor viktige, men det begynner å haste, mener prosjektleder Jan Eldi. Alderen er i ferd med å innhente dem alle, enen de befant seg på den ene eller den annen side av striden. Historikere er mer skeptiske til verdien av erindringer som ligger så langt tilbake i tid.

Fra hvert sitt utsiktspunkt har Tulla Hartmark og Arne Moi i videointervjuer gitt sine bidrag til dokumentasjonen. Så forskjellige opplevelsesinnhold det går an å bli. Det skjedde valget de på hver sin kant foretok i 1940, har preget hele deres senere livsop. I dag er begge 78 år gamle.

Arne Moi overlevde med et nødskrik noen av Tysklands verste tukthus og KZ-leirer: Sonnenburg, Sachsenhausen og Bergen-Belsen. Han ble i siste instans berget ut nord den første kolonnen «hvite busser» som forlot Tyskland i april 1945, mer død enn levende.

Tulla Hartmark levde et borgerlig og skjært NS-liv i Oslo; de første år som riksleder for noen tusen småpiker som var meldt inn i den såkalte «Småhirden» av foreldrene. Hennes ektemann var byråsjef i det nazifiserte Justisdepartementets fengselsstyre. Da freden kom ble hun arrestert og tilbrakte blant annet noen måneder i Bredtvedt landsfengsel.

Urokelig forakt
Arne Moi er fremdeles urokelig i sin forakt overfor de av nazityskerens norske lovgivere som fortsatt fraskriver seg an-

svar. Han har stilt sine erindringer til disposisjon, men er sterkt skeptisk til at «begge sider» skal komme likverdige til orde. Dersom det ikke gjøres kritikklost, er han redd det kan innebære en «hvitvasking» av landssvikene; at ettertiden kan få et urydig bilde av hva krigen egentlig handlet om.

Det var nemlig ikke en kamp mellom to moralsk og politisk jevnbyrdige parter. Det var den ene parten som sviktet, vektlegger han, og bare blant de færreste i denne kretsen har han gjennom årene registrert noen erigennessvise. Fra NS-hold har det vært imot kommet stadig nye krav om rehabilitering.

– Skal ikke tidligere NS-folk i det minste få komme til orde så lenge etter? – For all del, men jeg støtes av ordet rehabilitering. Hva er det å rehabilitere? Hva er det samfunnet blir bedt om å unnskyldte? De NS-folkene som ble dømt etter krigen var ikke uskyldige borgere som urettmessig ble sendt i et Gulag. Det de deltok i, det var galt. Det visste alle, og de visste det selv.

Vi gjorde likevel en kapital feil etter krigen. Vi snakket om skyld i stedet for om ansvar. Ordet skyld er for vanskelig å håndtere. Det er ikke noe man uten videre dytter over på andre mennesker; skyld er noe man må oppfatte selv.

Kollektiv skyld
I Tyskland bar anklagen om kollektiv skyld rett; galt av sted. Tyskerne fra seg ansvar fordi de ikke følte skyld, og holdningen forplantet seg til den påfølgende generasjon. Det er først dagens tyske ungdom som tar dette inn over seg.

Samme tendens finner vi i enkelte kretser av gamle NS-folk. De går rundt og inn-

biller seg at det er begått en stor urett mot dem. De har fraskrevet seg ansvaret. Men, fortsetter Moi, – Det finnes naturligvis nyanser: La oss ta frontkjemperne: Jeg benekter ikke at enkelte av dem var idealister som dro ut for å kjempe mot bolsjevismen. Men også disse måtte naturligvis stå til rette. De gikk tross alt inn i et våpenbruderskap med fienden.

De har fortalt hver sin krigshistorie
– Hva med behandlingen av NS-folkene barn etter krigen? – Overgrep mot barn vil jeg beklage i høyeste grad. Det viser seg at alminnelige mennesker kan være noe ordentlig påske. Jeg tør ellers påstå at de voksne som lot det gå ut over barn, var de samme som under krigen ikke turde å utsette seg selv for den minste risiko.

Arne Moi kom hjem fra Tyskland med ådelagte lunger og nerver. Men han skapte seg et liv, stiftet familie og hjem. I 1977 skrev han av seg noen av sine krigsopplevelser i den rystende boken «Leiren»-Allkølev, fremdeles kan han våke av marerittet.

– Jeg ville gjerne bli ferdig med krigen, men det var krigen som ikke ville være ferdig med meg, sier han.

Grusomme i fredstid
Tulla Hartmark var 19 år da tyskerne overfalt Norge. En sporty og populær pike på hjemstedet, men vennene vendte henne ryggen da hun i likhet med far og mor gled inn i NS. – At folk var stygge mot oss under krigen, det forstår jeg, men at de kunne bli så grusomme som de ble da det var fred, det skjønner jeg fremdeles ikke, sier hun i dag.

For henne er det ikke krigsopplevelser men fredsopplevelser, som attit i minnet. Det menneskelige og sosiale fall inn opp-

levde etter tyskerens kapitulasjon: spott og hån. – Fra å være veltilpassede, norske famillemennesker, ble vi plutselig rene utskudd; fullstendig nedverdige, sier hun.

Det er tilstanden av utstøtelse som er hennes egentlige anliggende. Rettsforfølgelsen av ektemannen, faren og henne selv. Krigsårenes udramatiske tilværelse i hovedstaden som medlem av NS-eltens toppsjikt er lite å snakke om, synes hun. Småharden hun ledet sammenligner hun med en slags skolefritidsordning for NS-barn.

Det er en pen og blid, men lett nervøs eldre kvinne som tar i mot i sitt barndoms-hjem som så vidt unngikk beslaglegging etter krigen. På veggene henger bildene av forfedre i mange ledd. Strengt condeporetter. Nysomme ansikter; utvidende om familiens fremtidige skjebne.

– Er det innet ved ditt valg å beklage, i hvert fall i ettertid? – Nei, for jeg gjorde ikke noe galt; jeg gjorde ingenting jeg selv ikke kan være beklagt av.

– Dere støttet jo Quisling, og dermed Hitler.

– Har du møtt noen av pikene dine senere i livet? – Nei, men jeg ser av og til enkelte av dem på fjernsynet. Det ble noen voldsomme kjekke jenter av dem alle sammen, og noen har nådd langt innen kunst og kultur. – Men, tilføyer hun ettertenksom, jeg har hørt at det har vært nerveproblemer.

Skeptiske forskere

Det er betydelig skepsis i forskermiljøet til prosjektet «Norge under okkupasjonen», og kanskje særlig sterk er skepsisen til den historiske verdi av intervjuer om opplevelser som skjedde for femti-seksti år siden. Det er gått for lang tid. – Hukommelsen til mennesker som i dag er langt oppe i 70- eller 80-årene svikter, eller blir selektiv. Kronologien mangler dersom man ikke har notater å støtte seg til, eller har et fotografisk minne. Og det er ikke jelden som å finne gull i Finnmark, sier krigshistorikeren Ragnar Ulstein.

– Det er jo et svært materiale dette prosjektet er i ferd med å samle inn til senere bruk for forskning og undervisning. – En del kan nok brukes av forskere, men bør ene og alene forbeholdes forskerne. De klarer alltså å skille mellom dikt og virkelighet, i hvert fall de fleste av dem. Jeg er mer bekymret for bruk av materialet i skolen. Fremtidens elever og lærere vil neppe kunne foreta dette skille.

Prosjektleder og ildsjel i arbeidet, Jan Eldi deltok under samtlige videointervjuer; hvor spørsmålene var sendt skriftlig på forhånd. – Var det noen av NS-folkene som gav uttrykk for at de i ettertid har innsett at de nok havnet på feil side? – Nei, ingen av dem, men vi var relativt forsiktede i vår spørsmålstilling for ikke å bli avvist?

– Det var altså de intervjuede selv som la premissen for intervjuenes innhold? – Det kan man vel si, men vi syntes tross alt det var viktig å få dokumentert direkte hvordan de opplevde sin egen situasjon under krigen.

Forsker Ragnar Ulstein finner at det i og for seg er greit å få disse intervjuene med på video, men avsnir deres historiske verdi. – Det er lite realisme i å se et gammelt, grånet og midnatt ansikt på en TV-skjerm. Det forteller inntil om hva vedkommende egentlig måtte ha forestått seg under krigen, sier Ulstein. Han mener de beste kundene hva angår NS-folk befinner seg i riksrådet. Politianhør, rettslige avhør og annen dokumentasjon fra landsvikoppkjøret. Videointervjuene blir bare en gjentagelse av NS-folkernes forsvarstaler fra den gang.

117848